

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛЬСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГРОМАДИ У ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКОМУ РЕГІОНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Проаналізовано основні напрями діяльності членів польських партій і громадських організацій на Півдні України на початку ХХ ст. Висвітлено діяльність польських соціалістичних сил у регіоні. Охарактеризовано вплив польських громадських організацій на розвиток національної самосвідомості поляків Півдня України.

Ключові слова: партія, організація, товариство.

Проанализировано основные направления деятельности членов польских партий и общественных организаций на Юге Украины в начале ХХ в. Освещено деятельность польских социалистических сил в регионе. Охарактеризовано влияние польских общественных организаций на развитие национального самосознания поляков Юга Украины.

Ключевые слова: партия, организация, общество.

General trends of the activity of Polish political parties and public organizations in the South of Ukraine at the beginning XX century have been analyzed. The activity of the Polish socialist entities has been described. The influence of Polish social organizations on the process of the development of Pole's national consciousness in the South of Ukraine has been characterized.

Key words: a party, an organization, an association.

Південь України є одним з найбільш поліетнічних регіонів України. У південноукраїнському регіоні активно діють національні організації євреїв, болгар, греків, татар та інших національних меншин. Значний інтерес для активістів цих національних рухів Півдня України має представляти досвід їх попередників початку ХХ століття, коли рухи національних меншин переживали бурхливе піднесення у регіоні.

Однією з національних меншин, чиї партії і організації на початку ХХ століття діяли у південноукраїнському регіоні, були поляки. На 1914 р. вони становили 0,8 % (76 тис. чол.) від загальної кількості населення Півдня [1, с. 20]. У Херсонській губернії, як і в Санкт-Петербурзькій, в кінці ХІХ століття були представлені одна з найчисельніших польських діаспор у Російській імперії [2, с. 228].

Поляки Півдня були переважно міськими мешканцями, але вони становили незначну частку населення, порівняно з іншими національними групами. Так, у Севастополі, за даними перепису 1897 р., поляки складали

5,14 % населення міста, в Одесі – 4,31 %, в Катеринославі – лише 3,03 % [3, с. 23, 25, 30]. Незважаючи на незначну частку у загальній кількості населення, великим центром Полонії не лише регіонального, а й загальноімперського масштабу стала Одеса, де вже з кінця ХVІІІ століття існувала польська колонія [4, с. 93]. Одеса, разом із Каменським (Катеринославська губ.), Ригою, Москвою, Смоленськом і Харковом, була одним із найбільших центрів польської діаспори в імперії [2, с. 229; 5, с. 294; 6, с. 986]. Усе це сприяло перетворенню Півдня України на один з центрів польського руху Наддніпрянщини на початку ХХ століття.

Історія політичної діяльності польських партій і громадських організацій у південноукраїнському регіоні початку ХХ століття є недостатньо вивченою як у польській, так і у вітчизняній історіографії. З розпадом СРСР у вітчизняних істориків відбулися суттєві зміни дослідницьких зацікавлень, посилюється інтерес до регіональних процесів

й історії національних меншостей. Проте, як зазначає А. Каппелер, «у цілому, українська історія розглядається переважно як історія українців; численні польська, єврейська і російська меншості, що мешкали в Україні за царської доби, і їх внесок до української історії рідко досліджуються» [7, с. 41]. Історія поляків Півдня України на початку XX століття у цьому сенсі не є винятком. Серед сучасних досліджень суспільно-політичних процесів Півдня України на початку XX століття, у рамках яких проаналізовано рухи національних меншин регіону, у т.ч. поляків, слід назвати роботи Г. Турченко [1, с. 8-10]. Діяльність польських політичних партій у Таврійській губернії висвітлена в дослідженнях В. Корольова, присвячених політичному життю губернії на початку XX століття [11-14]. Відносно дослідженими у сучасній українській історіографії є питання діяльності польських організацій в Одесі на початку XX століття, які активно сприяли розвитку національної самосвідомості місцевих поляків. Так, у дослідженні С. Зінька висвітлено особливості польського культурно-просвітницького руху Одеси на початку XX століття [15]. А. Мисечко проаналізував питання взаємодії української і польської культурно-просвітницьких організацій Одеси [16]. Проблеми діяльності товариства «Dom Polski w Odesie» висвітлено у роботі О. Кульчицької [17]. Окремі аспекти діяльності «Dom Polski» і «Ognisko» в Одесі висвітлено у статті О. Ніколаєнко, присвяченій громадській діяльності поляків у регіоні на межі XIX – XX століття [18].

Проблеми політичної діяльності поляків Півдня України досліджувались польськими істориками переважно у рамках комплексних робіт, присвячених становищу поляків у Росії на початку XX століття. В. Кієдзівська, аналізуючи формування польських військових легіонів на початку XX століття на території, підпорядкованій Російській імперії, висвітлює процес створення польських військових організацій у Одесі напередодні початку Першої світової війни [19]. У рамках комплексного дослідження З. Лукавського, присвяченого становищу поляків у Росії у 1863-1914 рр., висвітлено політичну роботу членів товариства «Dom Polski» і польських політичних сил в Одесі, а також подано стислу характеристику

діяльності польських громадських організацій у Катеринославі, Херсоні і Єлисаветграді [20]. Цей дослідник також проаналізував участь поляків у російському революційному русі на межі XIX – XX століття, у т.ч. в таких південноукраїнських містах, як Одеса і Каменське Катеринославщини [21]. А. Косеський, характеризуючи основні напрями досліджень історії поляків у Росії, згадує лише про культурницьку діяльність членів «Dom Polski» в Одесі на початку XX століття [22].

Окремих проблем польського культурно-просвітницького руху, зокрема пов'язаних із розвитком національної самосвідомості поляків, у південноукраїнському регіоні торкалися дослідники польської преси у Російській імперії початку XX століття. Так, З. Кмієчик, аналізуючи польську пресу Одеси у 1906-1919 рр., частково характеризує діяльність польських громадських організацій міста [23]. У рамках роботи З. Кушлейко, присвяченій польській книжці в Росії XIX – початку XX століття, висвітлено видавничу діяльність польських організацій на Півдні України [24]. Таким чином, у польській історичній науці висвітлено лише окремі аспекти політичної історії польського національного руху в південноукраїнському регіоні на початку XX століття. Отже, на сьогодні як у польській, так і у вітчизняній історіографії відсутні відповідні узагальнюючі дослідження з історії поляків на Півдні України, тому ми поставили своєю метою проаналізувати політичну діяльність польської національної громади у південноукраїнському регіоні на початку XX століття.

У регіоні набула розвитку як діяльність польських політичних сил, так і культурно-просвітницьких організацій. Активну роботу вели представники ППС. Ця політична сила сформувалась у 1893 р. під час з'їзду чотирьох польських соціалістичних груп у Королівстві Польському. Партія не була однорідною і об'єднувала ортодоксальних марксистів, анархо-синдикалістів і національних соціалістів, що пізніше стало основою для партійних розколів [25, с. 346; 26, с. 2]. Програма партії зазначала, що «ППС як політична організація польського робітничого класу, що бореться за звільнення

з-під ярма капіталізму, прагне перш за все до повного знищення політичного рабства і завоювання влади для пролетаріату. В цьому прагненні її метою є незалежна демократична республіка» [27, № 1; 26, с. 2,3].

Центром діяльності партії на Півдні України була Одеса. У 90-х роках XIX століття в місті вже діяла організація ППС, яка об'єднувала польське студентство, що бажало зберегти своє членство у партії і вести агітацію серед учнівської і студентської молоді з метою наступного її залучення до революційного руху [20, с. 212]. Робота членів ППС у регіоні не мала стабільного характеру. Це пов'язано з тим, що ППС на російській території була кадровою законспірованою політичною партією, яка активно переслідувалася царською владою [28, с. 34]. На 1903 р. організація ППС діяла в Одесі, але 1908 р. вона вже не існувала. Це спонукало члена ППС М. Сулькевича, який переїхав до Одеси, створити нову парторганізацію [30, арк. 14; 29, с. 8; 31, с. 18].

Слід зазначити, що у 1907 р. під час IX з'їзду ППС розкололася на дві партії – ППС-Фракція Революційна, яка об'єднала прибічників Й. Пілсудського і тактики збройної боротьби за незалежність, і ППС-Левицю, члени якої виступали проти збройних виступів [28, с. 47; 32, с. 23]. 1909 р. одеську організацію ППС, як згадує її член Г. Крахельська, особисто відвідував Й. Пілсудський [31, с. 28]. Це свідчить про те, що ця парторганізація належала до ППС-Фракція Революційна.

Головна мета організації ППС в Одесі у 1908-1909 рр. – налагодження партійних контактів і підготовка партійців до політичної роботи на батьківщині, що обумовило незначний вплив і масштаби роботи одеської парторганізації. Вона мала певну популярність лише серед польських робітників, студентської молоді й інтелігенції міста. Лідером парторганізації був М. Шейтс, власник торговельної фірми, під ширмою якої він міг підтримувати широкі конспіративні зв'язки, не привертаючи до себе зайвої уваги. До проводу ППС в Одесі також входили Й. Слешинський, С. Сікорський, Й. Грабянка, В. Снопковський [31, с. 16,18,19].

ППС, як УСДРП і РСДРП, боролася за вплив на діяльність культурно-просвітницьких товариств. Одеська організація ППС розгор-

нула активну роботу в місцевому польському товаристві «Dom Polski w Odesie», у приміщеннях якого досить часто відбувалися партійні збори і наради ППС в Одесі. Засновник цього товариства А. Каленкевич був симпатиком ППС і вже у 1899 р. мав контакти з організаціями ППС у Лондоні [33, Sygn. 305/II/48, str. 41]. У 1908-1911 рр. до ради «Dom Polski w Odesie» входили чотири пепеєсєвці М. Шейтс, Т. Бобровський, Л. Наркієвич, Є. Зачаршевський. Члени ППС вели агітацію у бібліотечній і театральній секціях організації. А 1910 р. «Dom Polski w Odesie» відкрив свою філію в робітничому районі м. Одеси. При цьому відділі голова одеської організації ППС М. Шейтс обладнав читальню і бібліотеку, література якої мала плекати серед робітників самостійницькі і соціалістичні погляди. Довкола цього відділу групувалось і польське студентство [31, с. 19,20,22; 20, с. 150].

Члени ППС в Одесі підтримували тісні контакти зі своїми російськими колегами. Партійні видання ППС підкреслювали необхідність спільних зусиль для боротьби з царатом, зазначаючи: «чи громадський рух у Росії сильний, чи слабкий, у кожному випадку наша залежність від нього є фактом; маємо ділити добру і злу долю того руху. Наш рух може багато зробити своїми силами, а в жодному випадку не може сам скинути ярмо царату» [34, с. 22]. Одеські пепеєсєвці у своїй агітаційній роботі використовували видання місцевих організацій загальноімперських соціалістичних сил. Але члени ППС в Одесі досить обережно, іноді навіть вороже, ставилась до співпраці з російськими колегами [31, с. 23]. Єдиною загальноімперською силою, з якою члени ППС, у т.ч. в Одесі, змогли добре порозумітися, була ПСР. Обидві партії мали схильність до терору і надавали особливого значення федералізму як можливому способу розв'язання національного питання [35, с. 378].

Напередодні Першої світової війни розгорнула свою роботу, створена з ініціативи ППС-Фракція Революційна, військова організація «Союз активної боротьби». Її метою було утворення незалежної демократичної республіки Польща. «Союз активної боро-

тьби» готував організаторів й інструкторів, здатних керувати військовими загонами під час повстання поляків у випадку війни Росії з Австро-Угорщиною [36, арк. 18, 18зв.]. Члени ППС бачили у такій війні шанс звільнитися з-під влади російського царату, тому вважали *«війну з Росією важливою, і навіть потрібною»* [33, Sygn. 305/III/48, str. 21].

Основою формування відділів «Союзу активної боротьби» були студентські організації, зокрема осередки «Союзу поступово-незалежної молоді», що діяли при вищих навчальних закладах. Польське студентство Одеси, а також Києва, Харкова, Москви і Санкт-Петербурга, підтримало ідею створення національних військових загонів. У цих містах емісари вербували добровольців до військових загонів. М. Сулькевич організував в Одесі гурток Військового скарбу і вів збір коштів для польських військових загонів. А 1911 р. комендантом Чорноморського округу було призначено Й. Отто, який від'їжджаючи 1912 р. до Польщі передав свої повноваження М. Шейтсу [19, с. 80,90,91]. Осередок «Союз активної боротьби» також діяв у Бердянську Таврійської губернії [14, с. 149].

Окрім ППС, у регіоні певну активність виявляла й інша польська соціалістична сила – СДКПіЛ, яка постала 1899 р. у м. Вільно. 1900 р. ухвалено програмні документи партії, що передбачали *«повну автономію»* польського, литовського й інших народів у демократичній конституційній Росії. СДКПіЛ відстоювала позицію, що здобуття польської незалежності буде лише джерелом соціальних і національних проблем [25, с. 347]. Її члени, як космополіти, почували себе ліпше між російськими революціонерами, ніж серед власних співвітчизників. Це сприяло входженню СДКПіЛ до РСДРП у 1906 р. на засадах автономії [35, с. 379,393].

На думку Р. Блобаума, СДКПіЛ мала скоріше регіональний, ніж національний характер діяльності [38, с. 198]. Саме тому організації цієї політичної сили не були настільки поширені, як організації ППС, поза межами польських земель. За межами Королівства Польського діяли закордонні організації партії. Їхні завдання – моральна і матеріальна допомога партії, зокрема вони мали об'єднати партійців поза межами рідного краю, організувати агітаційно-пропагандистську роботу,

вербувати нових членів, збирати кошти для партії [39, Sygn. 9/V–8, str. 4,8; 40, p. 97,98]. До початку Першої світової війни організацій СДКПіЛ на Півдні України, який належав до сфери діяльності закордонних секцій, не існувало [39, Sygn. 9/V–8, str. 41; Sygn. 9/V–9, str. 38-122].

Початок війни призвів до евакуації частини підприємств з польських територій. Польські підприємства перевозились переважно до Московської, Харківської, Петроградської і Катеринославської губерній [5, с. 303]. Разом із підприємствами евакуювались і їхні робітники. 1915 р. в Олександрівську Катеринославщини на заводі «Борман і Шведе» діяла група робітників на чолі з членом СДКПіЛ Ф. Перовським [41, с. 52]. Катеринославщина була традиційною зоною активності РСДРП, тому, ймовірно, що ця група діяла під егідою російських есдеків. Адже об'єднання СДКПіЛ з цієї партією призвело до порушення організаційної і бюджетної автономії закордонних організацій СДКПіЛ з боку російських есдеків [39, Sygn. 9/V–9, str. 26,27].

На Півдні України були представлені і польські ліберальні сили. З кінця 90-х років XIX століття в Одесі діяли законспіровані відділи Національної Ліги, метою якої було здобуття незалежності Польщі. Під її впливом у місті працювали осередки Національної організації молоді ім. А. Міцкевича, яка мала значний вплив на студентські організації, зокрема на «Союз поступово-незалежної молоді» [20, с. 212]. Метою останньої була боротьба за незалежність Польщі, пропаганда ідеї незалежності, ознайомлення російської громадськості з вимогами поляків [33, Sygn. 305/III/64, str. 232]. Ця організація, члени якої брали участь у роботі «Союзу активної боротьби», закликала українські, литовські і білоруські молодіжні організації до спільних військових дій проти царату [42, Sygn. 74/9, str. 20].

Як зазначає польський історик Я. Хлебовчик, для подолання прірви між метою національного руху і можливістю її реалізації необхідно вести уперту тривалу організаційну і роз'яснювальну роботу, яка б розвинула почуття мовної і національної індивідуальності й підготувала основу для сприйняття національної ідеї [41, с. 247].

Саме таку роботу на Півдні України вели польські національні товариства, таким чином готуючи своїх співвітчизників до участі у роботі національних політичних сил.

До 1905 р. створення національних товариств поляків було не можливе через політику влади [23, с. 141], тому польське населення об'єдналося довкола релігійних організацій – Католицьких товариств доброчинності. Перша організація такого типу виникла 1878 р. у Ризі. А 1882 р. Католицьке товариство доброчинності постало в Одесі [5, с. 296]. Ця організація сприяла розвитку парафіяльних шкіл, надавала допомогу сирітському притулку, створювала літні колонії для дітей із бідних католицьких родин, опікувалася пошуком робочих місць для єдиновірців, надавала матеріальну допомогу бідним родинам тощо. У 1896-1898 рр. подібні товариства постали у Катеринославі, Херсоні і Єлисаветграді [44, с. 38; 20, с. 139,144].

Після Маніфесту 17 жовтня поляки Півдня України вели роботу з відкриття власних національних товариств. Так, 1906 р. в Одесі виникли польські товариства – громадське зібрання (політичний клуб) «Ognisko», музично-співоче «Lira» і «Dom Polski w Odesie» [45; 46]. Робота з їх формування розпочалася ще восени 1905 р. 20 листопада 1905 р. відбувся польський мітинг в Одесі, у якому взяли участь 3 тис. осіб. Учасники вимагали введення автономії Королівства Польського, зняття військового стану в Королівстві і ліквідацію смертної кари. Учасник цих зборів А. Каленкевич запропонував створити Польський політичний клуб, аби залучити якомога ширші верстви польського населення Одеси до суспільно-політичного життя. Було підготовлено статут організації, але він не був затверджений місцевою владою. Тому ініціатори створення політичного клубу підготували і затвердили статут товариства «Dom Polski w Odesie» [47, с. 17; 20, с. 146-148]. Ця організація діяла у 1906-1910 рр. Її засновниками були Ф. Богацький, І. Хмелевський, І. Гилевич та ін. Першим головою товариства обраний А. Каленкевич [48, с. 8; 49, арк. 10]. Чималий вплив на роботу організації справляли М. Мілевський і І. Хмелевський, які мали проєсерівські погляди [50, арк. 35; 51, арк. 12].

«Dom Polski w Odesie» мав на меті «сприяти культурному розвитку широких верств

польського населення м. Одеси». Він міг створювати читальні, бібліотеки, книжкові лавки, школи для дітей і дорослих, довідкові і юридичні бюро допомоги, народні їдальні і чайні, влаштовувати читання, бесіди, диспути, освітні курси, спектаклі, концерти, вести власну видавничу справу [48, с. 1; 49, арк. 254]. «Dom Polski w Odesie» став першою організацією типу «Dom Polski» в Російській імперії. Згодом товариства за його зразком відкрились у Тифлісі, Кишиневі, Могилеві-Подільському і Москві [15, с. 234; 20, с. 151; 47, с. 24,25].

Від самого початку існування «Dom Polski w Odesie» робота товариства мала національний характер. Під час урочистих зборів товариства 17 вересня 1906 р. його засновник А. Каленкевич привітав гостей наступною промовою: *«Вітаємо вас від імені Батьківщини, від імені Польщі, яка не існує на мапах, але, не зважаючи на це, завжди у серцях наших! Сумуємо за вітчизною, маримо нею, уявляючи краєм ідеальним – Польське майбутнє, Польща, в якій не буде більше ані пана, ані слуги, не буде ані пригнічення, ані експлуатації, де усі будуть вільні і рівні, де усі будуть братами!»* [52, с. 3]. Учасників цих зборів вітали делегати української «Просвіти», естонського товариства «Рута», вірменської і грузинської громад Одеси, а також члени польських товариств «Lira» і «Ognisko» [52, с. 5-8]. Егалітарний характер сприяв швидкому росту чисельності «Dom Polski w Odesie». На час відкриття воно мало 230 осіб, через тиждень – 548 чол., а на кінець 1906 р. мало вже 709 членів [20, с. 149,150].

При товаристві діяла бібліотечна, театральна, дитяча секції [15, с. 416]. Значною популярністю користувалися публічні лекції, які читались у «Dom Polski w Odesie» [20, с. 150]. Члени «Dom Polski w Odesie» брали активну участь у виданні місцевої польської газети «Glos Polski», що сприяло консолідації польської громади міста [23, с. 141].

Демократичний характер діяльності товариства одразу ж привернув увагу влади. У період реакції «Dom Polski w Odesie» підпав під репресії, але вони торкнулися його пізніше, ніж української «Просвіти» Одеси, яку було закрито ще 1909 р. Ця обставина

пов'язана з особливим ставленням до українського питання. Як зазначає Я. Грицак, до 1917 р. більшість російських політиків та інтелектуалів заперечувала саму думку про існування українців як окремої нації, вважаючи їх за частину російської нації [53, с. 61]. Свого часу В. Винниченко навіть наголошував, що *«нас (українців) бояться. Про поляків, латишів, естонців, татар, вірмен і інші національності, навіть про євреїв можна говорити, а про українців не можна»* [54, с. 40]. Виникнення і робота українських організацій ставили під загрозу єдність російської нації, на відміну від польського руху, який загрожував лише єдності Російської імперії.

Товариство «Dom Polski w Odesie» закрито 4 березня 1910 р. рішенням одеського міського у справах товариств присутствія, яке вирішило, що діяльність «Dom Polski w Odesie» *«веде до посилення початків національної окремішності і ворожнечі»*. У травні 1910 р. діячі товариства зареєстрували «Odeski Dom Polski», зберігши матеріальну базу попередньої організації [49, арк. 73, 75]. Нове товариство чітко не афішувало національних завдань, маючи на меті лише *«надати своїм членам і їхнім родинам можливість приємного і корисного проведення вільного від роботи часу»* [55, с. 3]. Діяльність «Odeski Dom Polski» мала егалітарний характер: *«у стінах товариства не мало бути ані господаря, ані слуг – для всіх «Dom Polski» мав бути і, дійсно, був одинаково гостинним»* [56, с. 149]. До організації належали переважно ремісники і робітники [57, арк. 54; 58, спр. 139, арк. 32; 58, спр. 140, арк. 64]. З 1913 р. організація співпрацювала з польським театральним товариством в Одесі «Lira», ставлячи спільні вистави на сцені «Odeski Dom Polski» [59, с. 143].

У серпні 1912 р. товариство типу «Dom Polski» було зареєстровано у Херсоні. Його засновниками були К. Мілашевський, М. Малявський, К. Євневич та ін. Як і «Odeski Dom Polski», товариство мало на меті *«надати своїм членам і їхнім родинам можливість приємного і корисного проведення у м. Херсон вільного від роботи часу»*. Територією діяльності «Херсонський дім польський» було м. Херсон [60, с. 1, 9, 12].

На Півдні України діяли й інші польські організації, які сприяли розвитку національної самосвідомості польського населення регіону.

Так, в Одесі у кінці 1905 р. – на початку 1906 р., окрім «Dom Polski w Odesie», було підготовлено відкриття ще двох національних товариств. З ініціативи кількох членів Католицького товариства і представників польської інтелігенції міста було засновано клуб «Ognisko» [20, с. 148]. Товариство зареєстровано 17 січня 1906 р. Клуб мав на меті *«об'єднати поляків, що тимчасово чи постійно мешкають в Одесі, без різниці релігії, стану і політичних поглядів»* [61, с. 1]. «Ognisko» об'єднував своїх членів винятково на ґрунті інтересу до національної мови і літератури [57, арк. 54; 58, спр. 139, арк. 32; 58, спр. 140, арк. 64]. Тривалий час головою товариства був К. Корський.

Клуб «Ognisko» мав три відділи: літературний, музично-драматичний, спортивно-гімнастичний [15, с. 232]. Товариство могло проводити співбесіди, лекції, бали, спектаклі, музикальні вечори, дитячі свята, мати бібліотеку і читальню тощо [61, с. 2]. На початку діяльності «Ognisko» об'єднував майже 300 членів [16, с. 415], а на кінець 1912 р. – 168 чол. Клуб очолював Ч. Хенцинський. «Ognisko» організовував лекції, концерти, драматичні спектаклі, бали, дитячі вечори, давав уроки танців, мав власну бібліотеку [62, с. 1, 2].

Незважаючи на просвітницьке спрямування «Ognisko» Одеси, його члени цікавились політикою. 17 листопада 1912 р. поміж ними проведено збір коштів на потреби політкартожан Туруханського краю. А 1912 р. в «Ognisko» велася агітація на користь кандидата до Державної Думи кадета Г. Сліозберга [63, арк. 4, 6].

Товариства «Ognisko» діяли і в інших містах Півдня України. 5 червня 1909 р. в Катеринославі зареєстрований польський клуб «Ognisko», мета якого *«надати своїм членам і їхнім родинам можливість проводити вільний від праці час зі зручністю, приємністю і користю, тому Польське громадське зібрання слугує для спілкування осіб польського походження, що постійно чи тимчасово мешкають у Катеринославі, без різниці віросповідання, соціального стану і статі»* [64, арк. 13]. Маємо дані про роботу клубу напередодні Першої світової війни. 1913 р. членами його правління були

А. Пенцілло, М. Лесевич, Б. Ржечковський та ін. Діяльність «Ognisko» у Катеринославі була зосереджена у сфері культурно-просвітницьких заходів: 1912-1914 рр. проводилися сімейно-танцювальні вечори, дитячі вистави, ялинки, бали-маскаради, вистави. 1913 р. товариство зробило пожертви на користь Олексіївського дитячого притулку, бідних учениць гімназії Вашука, Ліги боротьби з туберкульозом і на Шевченківський ювілей [66, с. 7; 65, с. 10,11,13]. 1913 р. жандармерія Катеринослава дійшла висновку, що «Ognisko» *«переслідувало мету розвитку, пробудження вузької національно-політичної самосвідомості»* [64, арк. 12].

1912 р. «Ognisko» діяв у Миколаєві, де співпрацював з просвітцями. У грудні 1912 р. драматична секція «Просвіти» поставила виставу «Безталанна» І. Карпенка-Карого в приміщенні «Ognisko» [67].

В Одесі також діяла організація «Lira», засновником якої був режисер польського аматорського театру в Одесі В. Станіславський [20, с. 148]. Установчі збори цього товариства відбулися 22 лютого 1906 р. [46]. Одне із завдань нового товариства: *«розповсюдження серед польської народності просвіти шляхом загальнодоступних вистав зразкових творів польської, а також перекладної літератури»* [68, с. 3, 4]. На думку Я. Хлебовчика, аматорський театральний рух, в рамках якого і відбувалась діяльність товариства «Lira», відіграє дуже важливу роль у пробудженні почуття національної самосвідомості і гордості, сприяючи симпатії до рідної мови і розвитку патріотичних почуттів серед широких мас населення, більша частина якого спершу не є зацікавленою у національній справі [43, с. 149]. Таким чином, «Lira», не зважаючи на аполітичний, культурницький напрям роботи, в дійсності готувала своїх членів до активної участі у національному русі, зокрема у роботі польських партій.

Першим головою «Lira» був обраний В. Станіславський. Товариство могло проводити публічні лекції, читання, художньо-драматичні вечори, спектаклі, художні виставки, концерти, бали, маскаради, літературні і музичні конкурси, зібрати бібліотеку. «Lira» також мала право видавати з дозволу цензури окремі твори і збірки, в т.ч. періодичні [68, с. 3,4]. Головним напрямом роботи товариства

стали організація і проведення театральних вистав [56, с. 153]. Лише у 1906 р. члени «Lira» поставили 50 вистав і за запрошенням поляків Кишинєва відвідали це місто з виставою Г. Запольського «Zabusi» [20, с. 148].

У роки Першої світової війни польське населення регіону усіяло демонструвало владі свій патріотизм. Поляки Севастополя надіслали Верховному головнокомандувачу телеграму із завіренням своїх патріотичних почуттів. У костелі Катеринослава відбувся молебень за здоров'я царя і перемогу над ворогом [69]. Поляки Одеси брали участь в організації допомоги постраждалим від війни землякам, чим займався «Польський комітет міста Одеси для надання допомоги пораненим і нещасним населення королівства, яке постраждало внаслідок війни» на чолі з професором Новоросійського університету Б. Гринивецьким. Комітет збирав кошти і речі для постраждалих від війни. Протягом 1915 р. поляки Одеси зібрали 60 тис. руб. пожертв [16, с. 234]. Згодом комітет злився з «Одеським польським товариством допомоги жертвам війни», яке займалося низкою гуманітарних питань – реєстрацією біженців, наданням медичної і юридичної допомоги постраждалим від війни, дитячими притулками, бюро праці тощо. Організація утримувала 12 гуртожитків, їдальню, початкове училище, три сирітських притулки [70, с. 4]. Така організація допомоги постраждалим від війни співвітчизникам сприяла національній консолідації польського населення Півдня України у роки війни.

Одним з інструментів, який сприяв консолідації польського населення регіону, розвитку його національної самосвідомості, була польська національна преса, яка видавалась на початку ХХ століття на Півдні України. Реформа цензури зробила можливою появу польської преси в регіоні [23, с. 142]. Одним з центрів видання польської преси в імперії стала Одеса, де на початку ХХ століття існували власні традиції її видання і розповсюдження [24, с. 131]. У 1906-1907 рр. в місті виходила газета «Zycie Polskie» за редакцією Я. Міодушевського. Після її закриття, в Одесі у 1907 рр. друкувався «Glos Polski», який редагував

В. Теодоровський. У 1907-1908 рр. світ побачили 11 випусків ще одного польського видання – «Nowiny Polski», засновником якого був Я. Мiodушевський. Впродовж 1912-1914 рр. в Одесі виходив «Dziennik Odeski» за редакцією Е. Рушинського, а з листопада 1915 р. – «Tygodnik Odeski» [23, s. 143,144,146,147; 24, с. 160]. Усі ці видання не лише знайомили своїх читачів з громадським життям поляків Одеси, а інформували їх про польські національні справи в інших містах Російської імперії. Це сприяло збереженню і розвитку національної самосвідомості поляків Півдня України.

Таким чином, на Півдні України діяли осередки ППС і певну активність виявляли організації СДКПіЛ, Національної Ліги, польські молодіжні організації. Основною метою місцевих осередків польських партій було збереження зв'язку партійців, що мешкали у регіоні, з політичною силою, до якої вони належали. Розвиток польських політичних партій

відбувався у руслі загальнопартійних тенденцій. Вони вели на Півдні України агітаційну і організаційну роботу. Найбільшу політичну активність поляки Півдня України виявляли у часи революції 1905-1907 рр., а також у період реакції. Але поступово під впливом переслідувань влади їх активність у регіоні зменшувалась.

Значного масштабу на Півдні України набула діяльність польських громадських організацій типу «Ognisko» і «Dom Polski» у таких міських центрах регіону як Одеса, Катеринослав, Херсон. Участь у роботі цих товариств, сприяла розвитку національної самосвідомості південноукраїнських поляків, готувала їх до сприйняття національної ідеї і активної участі у роботі польських політичних сил. Значного розвитку у регіоні набула польська преса, яка теж була важливим інструментом розбудови почуття національної самосвідомості місцевих поляків.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Турченко Г. Ф. Південна Україна на зламі епох (1914-1922 рр.) / Г. Ф. Турченко. – Запоріжжя : Просвіта, 2005. – 234 с.
2. Groniowski K. Emigracja z ziem zaboru rosyjskiego (1861-1918) / K. Groniowski // Emigracja z ziem polskich w czasach (XVIII – XX w.) / Pod red. A. Pilcha. – Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1984. – S. 196-251.
3. Чорний С. Національний склад населення України в XX сторіччі. Довідник / С. Чорний. – К. : ДНВП «Картографія», 2001. – 88 с.
4. Kozłowski J. Emigracja okresu schyłkowego Rzeczypospolitej szlacheckiej i porozbiorowa (do 1864 r.) / J. Kozłowski // Emigracja z ziem polskich w czasach (XVIII – XX w.) / Pod red. A. Pilcha. – Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1984. – S. 23-119.
5. Patek A. Polacy w Rosji i ZSRR / A. Patek // Polonia w Europie. Praca zbiorowa pod redakcją S. Zydlowskiej. – Poznań : Polska Akademia nauk, 1992. – S. 283-364.
6. Polish encyclopedia. – Vol. II. № 6. Fourth part. Polish emigration. Fifth part. The population of Present-day Poland / Under the direction of the Committee for the Polish encyclopedia at Fribourg – Geneva (Switzerland). – Geneva : ATAR LTD, 1924. – P. 949-1091.
7. Kappeler A. The Russian empire and its nationalities in Post-Soviet historiographies / A. Kappeler // The construction and deconstruction of national histories in Slavic Eurasia / Ed. by Hayashi Tadayuki. – Sapporo : Slavic research center Hokkaido University, 2003. – P. 35-52.
8. Турченко Ф. Г., Турченко Г. Ф. Південна Україна: модернізація, світова війна, революція (Кінець XIX ст. – 1921 р.): Історичні нариси / Ф. Г. Турченко, Г. Ф. Турченко. – К. : Генеза, 2003. – 352 с.
9. Турченко Г. Ф. Південноукраїнський регіон у контексті формування модерної української нації (XIX – перша чверть XX ст.) / Г. Ф. Турченко. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2008. – 342 с.
10. Турченко Г. Ф. Суспільно-політичні рухи у південноукраїнському регіоні на початку XX ст. / Г. Ф. Турченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 2008. – Вип. XXII. – С. 32-38.
11. Королев В. И. Бунт на коленах (Политические партии в Таврической губернии 1905-1907 гг.) / В. И. Королев. – Симферополь : Таврия, 1993. – 70 с.
12. Королев В. И. Возникновение политических партий в Таврической губернии / В. И. Королев. – Симферополь : Таврия, 1993. – 42 с.
13. Королев В. И. Крым и Северная Таврия в 1907-1917 гг. Страницы политической истории / В. И. Королев. – Симферополь : Таврия, 1995. – 72 с.
14. Королев В. И. Организация политических партий Северной Таврии в начале XX столетия (Численность и размещение) / В. И. Королев // Культура народов Северного Причерноморья. – 2003. – № 46. – С. 148-152.

15. Зінько С. Польські громадські організації м. Одеси кінця XIX – початку XX століть / С. Зінько // *Поляки на півдні України: історія до сьогодення: У 2 т. – Т. 1. – Же шов; Київ; Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2008. – С. 231-235.*
16. Мисечко А. До взаємовідносин польської та української громади в Одесі у другій половині XIX – на початку XX століття / А. Мисечко // *Причорноморський регіон в контексті європейської політики. – Одеса; Ополе; Вроцлав, 2008. – С. 414-418.*
17. Кульчицька О. «Польський Дім в Одесі» на початку XX ст. / О. Кульчицька // *Південний архів. Історичні науки: Збірник наукових праць. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2008. – Вип. 27. – С. 50-54.*
18. Ніколаєнко О. О. Участь поляків у громадському житті Північного Причорномор'я наприкінці XIX – на початку XX ст. / О. О. Ніколаєнко // *Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – Вип. 5. – С. 28-32.*
19. Kiedzywska W. Praca wojskowa Z. W. C. w zaborze rosyjskim i Rosji / W. Kiedzywska // *Niepodleglosc. Czasopismo poswiecone dziejom polskich walk wyswolenczych w dobie powstaniowej. – T. VIII, zeszyt 1 (18). – S. 56-93.*
20. Lukawski Z. Ludnosc Polska w Rosji 1863-1914 / Z. Lukawski. – Wroclaw: Zaklad Naradowy im. Ossolinskih Wydawnictwo, 1978. – 232 s.
21. Lukawski Z. Polacy w rosyjskim ruchu rewolucyjnym 1894-1907 / Z. Lukawski. – Warszawa: Ksiazka i Wiedza, 1984. – 310 s.
22. Koseski A. Polacy w Rosji. Problematyka kwerendy i kierunki badan / A. Koseski // *Polacy i niemcy w Rosji. Zagadnienia wybrane / Pod redakcja ks. E. Walewandza. – Lublin: Oddzial Lubliski stowazyszenia «Wspolnota Polska», 1994. – S. 19-38.*
23. Kmiecik Z. Prasa Polonijna w Odessie w latach 1906-1919 / Z. Kmiecik // *Prezglad Humanistyczny. – 1973. – N. 3. – S. 141-151.*
24. Kuszlejko J. Ksiazka polska w Rosji na prelomie XIX i XX wieku / J. Kuszlejko. – Warszawa: Biblioteka Narodowa, 1993. – 260 s.
25. Brock P. Polish nationalism / P. Brock // *Nationalism in Eastern Europe / Ed. by Peter F. Sugar and Ivo John Lederer. – Washington: Washington Press, 1994. – P. 310-372.*
26. Что такое П. П. С. – Krakow: Wydawnictwo «Przedswitu», 1906. – 11 с.
27. Вестник Польской социалистической партии (Варшава). – 1905. – № 1.
28. Stefanowski R. P.P.S. 1892-1992 / R. Stefanowski. – Warszawa: Instytut Wydawniczy Ksiazka i Prasa, 1992. – 206 s.
29. Сушкин Г. Г. Под кровавым знаменем. 1903 – июль – 1933 / Г. Г. Сушкин. – М.: Издательство политка-торжан, 1933. – 40 с.
30. Российский государственный архив общественно-политической истории, ф. 70, оп. 5, спр. 255.
31. Krahelska H. Wspomnienia rewolucjonistki / H. Krahelska. – Warszawa: Ksiezka i Wiedza, 1957. – 276 s.
32. Kasprzakowa J. Ideologia i polityka PPS-Lewicy w latach 1907-1914 / J. Kasprzakowa. – Warszawa: Ksiazka i Wiedza, 1965. – 326 s.
33. Archiwum Aktiv Novyh (м. Варшава; далі – AAN), Zespol. Archiwum PPS.
34. PPS-Lewica 1906-1918. Materialy i dokumenty. – Т. 1. 1906-1910. – Warszawa: Ksiazka i Wiedza, 1961. – 696 s.
35. Dziewanowski M. The Polish revolutionary movement and Russia, 1904-1907. Reprint from Russian Thought and Politics (Harvard Slavic studies, vol. IV) / M. Dziewanowski. – Cravenhage: Mouton and C°, 1955. – P. 375-395.
36. Державний архів в Автономній республіці Крим, ф. 26, оп. 3, спр. 710.
37. Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века. Энциклопедия. – М.: РОССПЭН, 1996. – 872 с.
38. Blobaum R. E. Rewolucja: Russian Poland, 1904-1907 / R. E. Blobaum. – London: Cornell University Press, 1995. – 320 p.
39. AAN, Zespol. Socialdemokracja Krolewstwa Polskiego i Litwy.
40. Radlak B. SDKPiL w latach 1914-1917. Formy i metody dzialnosci / B. Radlak. – Warsazawa: Ksiazka i Wiedza, 1967. – 384 s.
41. Сидорчук М. Т. Більшовики України у Першій світовій війні і Лютневій революції / М. Т. Сидорчук. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1966. – 268 с.
42. AAN, Zespol. Archiwum zakladu historii partii.
43. Chlebowczyk J. On small and young nations in Europe. Nation-forming processes in ethnic borderlands in East-Central Europe / J. Chlebowczyk. – Wroclaw: Zaklad Naradowy im. Ossilinska Wydawnictwo, 1980. – 216 p.
44. Kalendarzyk odeski na 1907 rok. – Odesa: Drukarnia Halperina, 1907.
45. Вісті (Одеса). – 1906. – 22 лютого.
46. Село (Київ). – 1910. – 18 березня.
47. Mioduszewski J. Andrzej Kalenkiewicz zalozyiel plerwzego w Rosji Domu Polskiego w Odessie / J. Mioduszewski. – Odesa: Drukarnia N. Halperina, 1914. – 48 s.
48. Устав общества «Польский дом в Одессе». – Одесса: Типография «Гутенберг», 1907. – 8 с.
49. Державний архів Одеської області, ф. 2, оп. 7, спр. 38.
50. Государственный архив Российской Федерации (далі – ГАРФ), ф. 102, 4 делопроизводство, оп. 1906 г., д. 194 ч. 2.

51. ГАРФ, ф. 102, 4 делопроизводство, оп. 1909 г., д. 84 ч. 12, л. Д.
52. Pamiatka uroczystosci otwarcia Domu Polskiego w Odesie. Wd. 13/30 wrzesnia 1906 r. – Odesa : Drukarnia T. Kumana, 1906. – 15 s.
53. Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї / Я. Грицак. – К. : Критика, 2004. – 344 с.
54. Винниченко В. К. Публіцистика / В. К. Винниченко. – Нью-Йорк ; Київ : Українська Вільна академія наук у США ; Національна Академія Наук України, 2002. – 392 с.
55. Устав общества «Одесский дом польский». – Одесса : Тип. Акционер. Южно-Русск. о-ва Печатного дела, 1910. – 15 с.
56. Dom Polski. Kalendarz popularny na rok zwyczajny 1911. – Odesa : Akc. Polud. – Ros. Tow. Sztuki Druk. w Odesie, 1910.
57. ГАРФ, ф. 102, Особый отдел, оп. 1915 г., д. 167 ч. 51.
58. Центральний державний історичний архів у м. Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 385, оп. 2.
59. Dom Polski. Kalendarz popularny na rok zwyczajny 1914. – Odesa : Poludniowo-Rosyjskie T-wo Sztuki Drukarskiej, 1913.
60. Устав общества «Херсонский дом польский». – Херсон : Типография приемн. О. Д. Ходушиной, 1912. – 12 с.
61. Устав Одесского польского общественного собрания «Огниско». – Одесса : Типография А. Хакаловского, 1906. – 12 с.
62. Польское общественное собрание «Огниско» в Одессе. Отчет за 1912 г. (Седьмой отчетный год.). – Одесса : Тип. А. Хакаловского, 1913. – 4 с.
63. ГАРФ, ф. 102, Особый отдел, оп. 1912 г., д. 149 ч. 51, л. Б.
64. ЦДІАК України, ф. 313, оп. 2, спр. 2880.
65. Польский клуб «Огниско». Отчет за пятый 1913/1914 операционный год. – Екатеринослав : Типо-литография Л. Л. Сатановского, 1914. – 14 с.
66. Польский клуб «Огниско». Отчет за четвертый 1912/1913 операционный год. – Екатеринослав : Типо-литография Л. Л. Сатановского, 1914. – 14 с.
67. Дніпрові хвилі (Катеринослав). – 1912. – 24 грудня.
68. Устав польского музыкально-драматического общества «Ли́ра» в Одессе. – Одесса : Типо-литография Т. Я. Кумана, 1906. – 13 с.
69. Области и народы. Издание Общества единения народностей России (Санкт-Петербург). – 1914. – № 3, 4, 5 (1 сентября).
70. Ланге Н. Н. Очерк деятельности Одесского отделения комитета Ее императорского величества Великой княжны Татьяны Николаевны / Н. Н. Ланге. – Одесса : Типография А. Гринберга, 1916. – 16 с.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *д.і.н., професор Я. В. Верменич, д.і.н., професор П. М. Тригуб*

© Є. П. Назарова, 2011

Стаття надійшла до редколегії 03.11.2011